

Wojciech Sroczyński

Środowisko wychowawcze – zarys problemu

Kultura i Edukacja nr 2, 26-47

2008

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Wojciech Sroczyński

ŚRODOWISKO WYCHOWAWCZE – ZARYS PROBLEMU

---

1. Pojęcie środowiska w naukach ekologicznych a edukacja

Analiza bogatej literatury ujawnia, że pojęcie środowiska definiowane jest na gruncie rozmaitych nauk. Kategoria *środowiska* jako zespołu wszelkich elementów determinujących rozrost organizmów żywych należy do zakresu nauk przyrodniczych. Wydaje się, że najszerzej jest ono właśnie definiowane na gruncie tych dziedzin wiedzy, przy czym przedmiotem zainteresowań badawczych jest głównie *otoczenie*, określane także mianem *krajobrazu*, w którym wyróżnia się elementy antropogenne (np. infrastrukturę) i naturalne (np. klimat). W tym kontekście jest ono analizowane jako obiektywna, samodzielnie istniejąca rzeczywistość geograficzna i biologiczna¹. Pojęcie środowiska jest tu synonimem elementów ożywionych i nieożywionych, naturalnie istniejących, jak i powstałych wskutek aktywności człowieka. Jest to Ziemia z jej zasobami i ukształtowaniem powierzchni, klimat, flora, fauna. Od człowieka zależy zachowanie harmonii w stosunkach z systemem przyrodniczym i utrzymywanie takich z nim relacji, aby nie zaburzały one biologicznych podstaw jego egzystencji i rozwoju².

Ponieważ środowisko w naukach ekologicznych przedstawia się jako złożony układ komponentów przyrody ożywionej i nieożywionej, z wyróżnieniem skorupy ziemskiej, atmosfery, hydrosfery, pokrywy glebowej, flory i fauny³, bada je wiele

---

¹ K. Borowicz, *Środowisko geograficzne*, Olsztyn 1995.

² S. Kozłowski, *Deklaracja z Rio w sprawie środowiska i rozwoju początkiem ery przemysłowej*, „Pedagogika Pracy”, nr 22, s. 7.

³ *Klucze dydaktyczne do rozpoznawania wybranych elementów środowiska przyrodniczo-kulturowego Polski*, S. Piskorz (red.), Kraków 2004, s. 5.

szczegółowych dyscyplin. Józef M. Dołęga zalicza do nich między innymi ekologię (w tym ekologię człowieka, społeczną, ludzką), zoologię, sozotechnikę, ekofilozofię, etykę środowiskową, bioetykę, prawo ekologiczne, politykę ekologiczną, ekomedycynę, psychologię środowiskową, edukację środowiskową i kulturę ekologiczną⁴. Środowisko z perspektywy biologii ewolucyjnej jest definiowane z kolei jako czynnik warunkujący przejmowanie cech gatunkowych⁵. W rozważaniach ekologów bohaterem jest biologia i otoczenie przyrodnicze, postrzegane jako warunki determinujące egzystencję i rozwój człowieka. Ekologia człowieka, jako nauka o wzajemnych relacjach istot ludzkich z otoczeniem, zajmuje się wpływem, jaki na rozwój biologiczny i życie gatunku *homo sapiens* wywiera krajobraz. Obiektywne warunki przyrodnicze decydują w znacznej mierze o przeżyciu istoty ludzkiej, jej rozwoju i typie temperamentu, zaspokajaniu potrzeb fizjologicznych. Badacze uwzględniają tu także te elementy otoczenia, które nie należąc do świata natury, wpływają na przebieg procesów metabolicznych, zachowanie równowagi fizjologicznej i adaptację do otoczenia⁶.

Staje się oczywiste, że środowisko przyrodnicze musi być obiektem szczególnej troski człowieka. Jego ochrona stanowi odrębną dziedzinę aktywności ludzkiej⁷, która staje się w coraz większym stopniu obiektem zainteresowania także pedagogów, chcących przez stosowną edukację środowiskową przygotować kolejne pokolenia do dbałości o zachowanie dziedzictwa naturalnego⁸.

Starania człowieka o zapewnienie harmonijnego rozwoju siebie samego i świata, w jakim żyje, sprawia, że także przedstawiciele nauk społecznych i pedagogicznych interesują się żywo środowiskiem. Wprowadzone do nauk humanistycznych pojęcie środowiska opisuje jednak odmienną rzeczywistość i wskazuje na osobliwe związki człowieka z jego otoczeniem przyrodniczym, kulturowym, społecznym, cywilizacyjnym. Wystarczy porównać stosowane w ekologii przyrody i ekologii społecznej pojęcie *habitatu*. W pierwszym przypadku ma się na uwadze siedlisko jako zespół czynników abiotycznych (klimatyczno-glebowych), które występując na określonym terenie, oddziałują na rozwój organizmów, ich populację lub bio-

⁴ J.M. Dołęga, *Znaczenie podstaw moralnych społeczeństwa we wdrażaniu zrównoważonego rozwoju* [w:] *Edukacja środowiskowa wzmocnieniem zrównoważonego rozwoju*, D. Cichy (red.), Warszawa 2005, s. 7.

⁵ N. Brody, M.J. Crowley, *Wpływ środowiska (i genów) na osobowość i inteligencję* [w:] *Geny i środowisko a zachowanie*, W. Oniszczenko (red.), Warszawa 2002.

⁶ Zob. B. Jasicki, N. Wolański, *Rozwój ontogenetyczny a formowanie się gatunku homo sapiens jako funkcja zmian przystosowawczych do środowiska* [w:] *Czynniki rozwoju człowieka*, N. Wolański (red.), Warszawa 1983, s. 13–15.

⁷ J. Mackowski, *Ochrona środowiska: prawo i zrównoważony rozwój*, Warszawa 2003.

⁸ J.M. Dołęga, op.cit., s. 11.

cenozę. Środowisko w ekologii, czyli nauce badającej zależności między gatunkiem a całością jego środowiska⁹, oznacza wyodrębniony obszar zamieszkiwany przez osobników danego gatunku (populacja). *Habitat* w znaczeniu przyrodników to przestrzeń do życia zwierząt, które egzystują, ale nie wykorzystują jej w sposób właściwy człowiekowi. Pojęcie *human habitat* konotuje z kolei, poza naturalnie istniejącą przestrzenią geograficzną i biologiczną, ludzkie osiedla, miejsca pracy oraz wypoczynku. Odnosi się do otoczenia przyrodniczego, kulturowego, społecznego, cywilizacyjnego, w którym człowiek nie tylko egzystuje, ale czynnie się do niego ustosunkowuje.

Środowisko przyrodnicze, podobnie jak inne elementy fizyczne, stanowi otoczenie człowieka, obiektywną przestrzeń jego egzystencji, ma ogromne znaczenie w determinowaniu jego rozwoju, gdyż – jak piszą Peter L. Berger i Thomas Luckmann¹⁰ „...proces stawania się człowiekiem dokonuje się w stosunku ze środowiskiem”. Przedstawiciele nauk społecznych interesują się środowiskiem przyrodniczym i biologiczną strukturą człowieka głównie ze względu na to, że warunkują one jego społeczną aktywność. Osobowość społeczna człowieka, ale także społeczeństwo i stosunki społeczne, jak pisał Jan Szczepański¹¹, kształtują się i funkcjonują na podłożu biologicznym i ekonomicznym. Trzeba także dodać, iż między rozwojem biologicznym człowieka a społecznie kształtowanymi warunkami życia zachodzi dialektyczny związek: także kierunek rozwoju ludzkiego organizmu warunkowany jest społecznie. Jan Turowski ujął tę kwestię następująco: „W obrębie społeczeństwa wyróżniamy trzy części składowe: obiektywne warunki bytu danego społeczeństwa, zwane »podłożem«, strukturę społeczną oraz kulturę danego społeczeństwa”¹².

Nauki ekologiczne uświadamiają człowiekowi jego przynależność do obiektywnego świata przyrody, dialektyczne z nim powiązania jako gatunku biologicznego, ale także jako istoty psychofizycznej i duchowej. Zachowanie właściwej relacji ze światem przyrody jest celem edukacji ekologicznej, ponieważ środowisko przyrodnicze składa się na szeroko rozumianą przestrzeń wychowania. Troska o podtrzymywanie harmonii ze środowiskiem służy rozwojowi, życiu i wychowaniu człowieka. Wychowaniu w sposób szczególny, przez dobór stosownych do potrzeb

⁹ K. Petruszewicz, *Osobnik, populacja, gatunek*, Warszawa 1978.

¹⁰ P.L. Berger, T. Luckmann, *Społeczne tworzenie rzeczywistości*, Warszawa 1983, s. 87.

¹¹ J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1972; idem, *Socjologia. Rozwój problematyki i metod*, Warszawa 1969; zob. także B. Szacka, *Wprowadzenie do socjologii*, Warszawa 2003.

¹² J. Turowski, *Socjologia. Wielkie struktury społeczne*, Lublin 1994, s. 53.

ludzkich elementów otoczenia przyrodniczego. Składają się one na strukturę *środowiska wychowawczego*.

Z nauk ekologicznych wypływa ważny wniosek dla teoretyków środowiska wychowawczego, ten mianowicie, że człowiek żyje i pozostaje pod wpływem fizycznych (materialnych) elementów *otoczenia*.

2. Środowisko w psychologii a wychowanie

W psychologii rozwojowej środowisko traktowane jest jako to wszystko, co pozostając poza łonem matki, wyznacza rozwój psychofizyczny dziecka. W tym znaczeniu także *wychowanie*, jako zamierzone oddziaływanie dorosłych na dzieci i młodzież, należy do środowiska. O rozwoju człowieka decydują bowiem jego genetyczne zadatki, warunki środowiskowe, *wychowanie* i własna aktywność.

Do momentu narodzin, lub krótko po tym akcie, czynniki genetyczne i wczesne wpływy środowiskowe wyznaczają w efekcie rozwój podstawowych, fizycznych i psychicznych, cech istoty ludzkiej, takich jak budowa ciała, temperament, predyspozycje do zapadalności na choroby¹³. Każdy aspekt środowiska prenatalnego odnosi się także do biologiczno-chemicznego powiązania płodu z matką. Doświadczenia wywołane bodźcami działającymi na organizm matki z zewnątrz (pokarm; używki itp.) zostają uwewnętrznione, przekazane, ale i upośrednione rozwijającemu się płodowi¹⁴.

Gdy psychologowie rozwoju mówią o wpływach środowiskowych, częstokroć mają na myśli takie czynniki, jak kultura, sposoby wychowywania dzieci, postawy rodzicielskie, warunki rozwoju i możliwości kształtowania zachowań za pomocą edukacji. Wszystkie te czynniki są niezależne od dziecka i wpływają na nie w sposób, który tylko relatywnie daje się kształtować: na przykład rodzice mogą dziecku zmienić klasę lub szkołę. Genetycy behawioralni dzielą wpływ środowiskowy na dwie grupy: wspólne środowisko rodzinne, które jest źródłem doświadczeń wszystkich dzieci w rodzinie, i środowisko odrębne, które jest doświadczane tylko przez określone dziecko. Tradycyjnie psychologowie sądzili, że wspólne cechy środowiska rodzinnego, jak dochody, wykształcenie rodziców oraz styl wychowawczy powodują, że dzieci z jednej rodziny stają się podobne do siebie bardziej, niż gdyby były wychowywane przez różnych rodziców. Jednakże badania nad bliźniętami wykazały, że wpływ wspólnych czynników rodzinnych jest znikomy. Tłumaczy się

¹³ Ph. Zimbardo, *Psychologia i życie*, Warszawa 1999, s. 155.

¹⁴ *Ibidem*, s. 154–157.

to nabywaniem zróżnicowanych, indywidualnych doświadczeń przez każde dziecko z osobna¹⁵.

Wielu psychologów stara się oddzielić wpływ czynników dziedzicznych na zachowanie od czynników środowiskowych, czyli szeroko rozumianego wychowania¹⁶. Kontrowersje, jakie pojawiały się (i pojawiają nadal) w związku z dylematem, co determinuje rozwój: dziedziczność czy środowisko, towarzyszą badaniom psychologicznym od dawna. Wykazują one, że czynniki genetyczne wpływają na prawie wszystkie sfery osobowości i jej kształtowanie się. Badania psychologów rozwojowych dostarczają więc argumentów na rzecz traktowania zadatków genetycznych i *zmiennych biologicznych* jako czynników silnie warunkujących rozwój i wychowanie człowieka. Zwracają uwagę na znaczenie *środowiska indywidualnego* oraz *subiektywnego*.

Psychologia środowiskowa bada zależności między procesami psychicznymi a środowiskiem fizycznym, zarówno naturalnym, jak i stworzonym przez człowieka. To oznacza, że uczeni interesują się wartościami, aby orzekać, które środowiska są bardziej korzystne rozwojowo¹⁷. Rozwój dziecka jest wynikiem transakcji różnych czynników osobniczych oraz należących do społeczno-kulturowego kontekstu życia dziecka¹⁸. Małgorzata Karwowska-Struczyk wymienia kilka teorii analizujących rozwój w powiązaniu ze środowiskiem: 1) rozwoju moralnego Lawrence Kohlberga, 2) rozwoju umysłu Lwa S. Wygotskiego, 3) teoria wpływu czynników społecznych Urie Bronfenbrennera. Autorka pisze, że niektóre modele badań odnoszą się do relacji między zmiennymi psychospołecznymi, analizowanymi na poziomie makrospołecznym i mikrospołecznym, jak cechy matki, skażenie otoczenia, odżywianie, uszkodzenia, niepełnosprawność. W tym kierunku poszukiwań wykorzystywana jest również Erika Eriksona teoria rozwoju w ciągu całego życia, uwzględniająca kontekst społeczno-kulturowy¹⁹.

Psychologowie stosują różne terminy, pisząc o środowisku. Philip Zimbardo²⁰ na kolejnych stronach przywoływanej książki pisze o środowisku bodźcowym, fizycznym, naturalnym, pracy, rodzinnym, społecznym, sztucznym, zewnętrznym.

¹⁵ Podaję za: Zimbardo, op.cit., s. 520.

¹⁶ Ibidem, s. 13.

¹⁷ P.A. Bell, Th.C. Greene, J.D. Fisher, A. Baum, *Psychologia środowiskowa*, Gdańsk 2004, s. 735.

¹⁸ M. Karwowska-Struczyk, *Nisze ekologiczne a rozwój dziecka*, Warszawa 2000.

¹⁹ *Childhood and Society*, New York 1963; zob. obszernie opracowanie w polskiej literaturze: L. Witkowski, *Rozwój i tożsamość w cyklu życia. Studium koncepcji Erika H. Eriksona*, Toruń 1988. Także W. Sroczyński, *Rozwój kompetencji społecznych w ciągu całego życia – osoba na linii życia*, „Zarządzanie i Edukacja” 2003, nr 4.

²⁰ Ph. Zimbardo, *Psychologia i życie*, Warszawa 1999, s. 617.

Bodźce pochodzące ze środowiska zewnętrznego, wykrywane przez receptory zmysłowe, nazywa się *zmiennymi środowiskowymi*. Inne, powstające w środowisku wewnętrznym matki, zdeterminowanym genetycznie, jak motywacja, poziom inteligencji, samoocena są nazwane *zmiennymi organizmicznymi*. Środowisko naturalne, określane jako to, które jednostka zastaje bez własnej ingerencji i jest traktowane jako przeciwieństwo warunków stworzonych sztucznie – np. tych w domu rodzinnym czy laboratorium. Wynika z tego, że – po pierwsze – z punktu widzenia psychologii można rozróżnić *środowisko naturalne* (wewnętrzne, pierwotne, organizmiczne) i *sztuczne* (wtórne, zewnętrzne) oraz – po drugie – że reakcje człowieka na działanie bodźców w warunkach sztucznych i naturalnych mogą się różnić. Uwaga ta ma znaczenie z punktu widzenia procesu badawczego (kontrola nad zmiennymi), ale pokazuje też rozwojowe ograniczenia takiego środowiska (np. dom rodzinny a dom dziecka), co przecież musi być brane pod uwagę w badaniach pedagogicznych i pracy wychowawczej. Podkreślić wypada tutaj także korelacje terminów: *naturalne* i *zewnętrzne* z pojęciami stosowanymi przez ekologów. Także w ich rozumieniu *naturalne* elementy, to zasoby Ziemi (tkwiące w jej łonie), na których pierwotne istnienie człowiek nie miał wpływu, a zewnętrzne to te elementy otoczenia, które są skutkiem jego ingerencji w krajobraz (antropogenne).

Z badań psychologów wypływa między innymi wniosek o zasadności rozróżnienia środowiska *typowego* od *indywidualnego* oraz *subiektywnego*²¹. Można też z analizy literatury psychologicznej wyprowadzić wniosek, że środowisko naturalne jest, w stosunku do ludzkiego organizmu, systemem wewnętrznych (płynących z łona matki) bodźców, a środowisko zewnętrzne systemem bodźców sztucznie kreowanych przez człowieka w jego otoczeniu. Jedne i drugie bodźce rozwojowe determinują ludzkie zachowanie²².

Środowisko w ujęciu psychologów przedstawia się jako złożony system bodźców oddziałujących na człowieka – jego organizm i psychikę. Są to czynniki obiektywne i jako takie dają się poznawać metodami scjencycznymi. Psychologowie podnoszą także problem środowiska, jako niepowtarzalnego układu elementów otoczenia, właściwych określonej jednostce, niepowtarzalnych, unikalnych i w tym sensie mówią o środowisku indywidualnym w odróżnieniu od środowiska typowego²³. Podkreślają także znaczenie subiektywnego świata, jakie tworzy jednostka,

²¹ L.W. Hoffman, *Wpływ środowiska rodzinnego na osobowość: uwzględnienie różnic wśród rodzeństwa* [w:] *Geny i środowisko a zachowanie*, s. 182.

²² Zob. E. Aronson, T.D. Wilson, R.M. Akert, *Psychologia społeczna. Serce i umysł*, Poznań 1997; R. Cialdini, *Wywieranie wpływu na ludzi. Teoria i praktyka*, Gdańsk 2000.

²³ Zob. T. Tomaszewski, *Człowiek i otoczenie* [w:] *Psychologia*, T. Tomaszewski (red.), Warszawa 1975, s. 13.

uświadamiając sobie znaczenie wpływu, jaki wywiera na nią zewnętrzne świat, jak to uczynił na przykład Kurt Lewin w teorii pola psychologicznego²⁴.

Środowisko indywidualne (indywidualne położenie) można badać metodami ilościowymi; środowisko subiektywne wymaga raczej metod jakościowych, a poznanie zmierza nie tylko do opisanego, ale i do zrozumienia przez badacza owego *subiektywnego świata*.

3. Pojęcie środowiska w socjologii a społeczne środowisko wychowawcze

Kazimiera Wódz²⁵ pisze, że nauki społeczne nie dopracowały się tak jednoznacznej definicji kategorii środowiska jak nauki przyrodnicze, mimo iż próby precyzacji podejmowało wielu teoretyków i badaczy, wśród których wymienia się Herberta Spencera, Roberta MacIvera czy Tadeusza Szczurkiewicza²⁶. Stawanie się istotą ludzką dokonuje się w relacji²⁷ ze środowiskiem, co sugeruje dwa aspekty analizy: 1) jaka jest struktura tego środowiska? i 2) jaki jest przebieg tego procesu? Wziąć trzeba, piszą Berger i Luckmann, pod uwagę fakt, że jest ono zarówno środowiskiem przyrodniczym, jak i ludzkim: „...rozwijając się istota ludzka wchodzi nie tylko w stosunki z jakimś środowiskiem przyrodniczym, ale także z dokładnie określonym porządkiem kulturowym i społecznym, który jest dostępny za pośrednictwem innych, którzy sprawują nad nią opiekę”²⁸. W ten sposób środowisko przyrodnicze staje się obiektem zainteresowania przedstawiciela nauk społecznych – z uwagi na istotę ludzką. Relacja między środowiskiem a człowiekiem może mieć teoretycznie następujący charakter:

- 1) badanie wpływów środowiska przyrodniczego,
- 2) badanie postaw wobec środowiska i działań ludzi na środowisko,
- 3) badanie sposobów transakcji człowieka ze środowiskiem przyrodniczym i ich skutków.

---

²⁴ Zob. M. Tyszkowa, *Aktywność dzieci i młodzieży*, Warszawa 1977; *Człowiek jako podmiot życia społecznego*, X. Gliszczyńska (red.), Wrocław 1983, s. 5–17.

²⁵ K. Wódz, *Praca socjalna w środowisku zamieszkania*, Katowice 1998, s. 59–60.

²⁶ Zob. H. Specer, *O wychowaniu umysłowym, moralnym i fizycznym*, Warszawa 1960; R. MacIver, *The Society. Its Structure and Changes*, New York 1931; T. Szczurkiewicz, *Rasa, środowisko, rodzina*, Warszawa 1938.

²⁷ Zob. E. Marynowicz-Hetka, *Pedagogika społeczna*, t.1, Warszawa 2006, s. 62.

²⁸ P.L. Berger, T. Luckmann, op.cit., s. 87.

Jeśli pojęcie środowiska rozszerzymy, obejmując nimi wszelkie inne materialne (fizyczne) elementy kulturowe i demograficzne, to możemy powiedzieć o *otoczeniu* jako zewnętrznej rzeczywistości społecznej – *społecznej*, bo kreowanej i wykorzystywanej przez ludzi i ze względu na nich; obiektywnej, bo determinującej ludzkie życie i rozwój.

Struktura środowiska, w którym żyje człowiek, wywiedziona z socjologicznego spojrzenia, przedstawia się zatem następująco:

Środowisko życia

Przyrodnicze (krajobraz)

Ludzkie

Społeczeństwo Kultura

W naukach społecznych pojęcie środowiska definiowane jest z uwagi na ludzi, których funkcjonowanie jest daleko bardziej złożone i uwarunkowane liczniejszymi czynnikami sytuacyjnymi aniżeli życie zwierząt. Na przykład socjologia ekologiczna Roberta Ezry Parka zajmowała się badaniem przestrzennych uwarunkowań zjawisk społecznych. Przyjmowano teoretyczne założenie, że funkcjonowanie (poprawne lub patologiczne) społeczności uzależnione jest od warunków, jakie istnieją na zasiedlanej przestrzeni oraz, że pewne zjawiska i procesy społeczne dają się przyporządkować poszczególnym częściom przestrzeni miejskiej²⁹. W tym także znaczeniu Florian Znaniecki pisał o środowisku społecznym jako jednostkach i grupach, z którymi osobnik styka się bezpośrednio lub pośrednio, przelotnie lub trwale, osobiście lub rzeczowo³⁰.

Środowisko społeczne różni się od przyrodniczego³¹ tym, że jest systemem *otwartym*, co oznacza, że zachodzą ustawiczne powiązania między organizacjami, jednostkami i grupami. Właściwością środowiska społecznego jest także jego *zorganizowanie*. Jest ono o tyle *społeczne*, o ile jest zorganizowane i uregulowane, a następuje to wówczas, gdy grupa jest w stanie rozciągnąć czynne kierownictwo i kontrolę nad jednostkami do niej należącymi. Mówiąc o środowisku społecznym, mamy na myśli rozmaite grupy, organizacje, sytuacje powstające wskutek interakcji, kategorie zawodowe, rodzinę, środowiska wyróżnione z uwagi na płeć jako

²⁹ B. Szacka, *Wprowadzenie do socjologii*, Warszawa 2003, s. 227.

³⁰ F. Znaniecki, *Socjologia wychowania*, t. I, Warszawa 1973: „Ogół grup i jednostek, z którymi w ciągu swego życia osobnik styka się prywatnie lub publicznie, bezpośrednio lub pośrednio, przelotnie lub trwale, osobiście lub rzeczowo, nazywamy *środowiskiem społecznym* tego osobnika”.

³¹ Termin „przyrodnicze” jest synonimem środowiska naturalnego, geograficznego, biologicznego, biotycznego, abiotycznego.

czynnik demograficzno-kulturowy (np. organizacje feministyczne); subkultury i kontrkultury. Charakteryzują je także zachowania i działania *społeczne*. K. Wódz zastanawiając się nad *działaniem społecznym* jako kategorią pracy socjalnej, przywołuje definicje Janusza Reykowskiego, który określa je jako *prospołeczne*, to znaczy takie, „których wspólną cechą jest to, że są one zorganizowane, tak by podtrzymać, chronić lub rozwijać interesy innych osób, grup, społeczności, instytucji...”³².

Społeczne środowisko funkcjonuje na dwa sposoby: jako rzeczywistość obiektywna i jako rzeczywistość subiektywna. Berger i Luckmann przywołując dwa najśłynniejsze „drogowskazy” socjologii – Emila Durkheima i Maxa Webera³³ – piszą w kontekście ich teorii: „Te dwa stwierdzenia wcale nie są sprzeczne. Społeczeństwo jawi się jako sfera obiektywnych faktów, w istocie tworzą je działania, w których wyrażają się subiektywne znaczenia. (...) Ten właśnie dualistyczny charakter społeczeństwa, znajdujący wyraz w obiektywności faktów i subiektywności znaczeń czyni je »rzeczywistością *sui generis*«”³⁴.

Obiektywny charakter środowiska społecznego można ustalić przez badanie jego struktury. Widoczny jest w formach życia społecznego, w elementach kulturowych, typach społeczności, rolach i rodzajach interakcji społecznych, wzorach socjalizacji i formach kontroli społecznej, w rodzajach grup, w tym wszystkim, co społeczeństwo wykreowało i uprawomocniło w toku rozwoju historycznego, a co jednostka zastaje jako obiektywną, społeczną przestrzeń własnej aktywności. Człowiek, rodząc się, wchodzi w określone, zastane przez niego, formy życia społecznego i przez codzienną aktywność staje się członkiem społeczności (wyjawszy oczywiście patologię społeczną), a z kolei obiektywna rzeczywistość społeczna staje się jego subiektywnym udziałem. „Instytucjonalny świat jest więc doświadczany jako rzeczywistość obiektywna. Ma on swoją historię, która wyprzedza narodziły się jednostki i wykracza poza wspomnienia biograficzne. Istniał on przed urodzinami jednostki i będzie istniał po jej śmierci. Jego historia, jako tradycja istniejących instytucji, ma charakter obiektywny”³⁵. Zinstytucjonalizowane, w sensie socjologicznym, formy życia społecznego istnieją poza (przed/obok/nad) jednostką, jako zewnętrzna rzeczywistość i nie może ona ich zrozumieć na podstawie

---

³² J. Reykowski, *Motywacja, postawy prospołeczne a osobowość*, Warszawa 1986, s. 27. Zob. K. Wódz, op.cit., s. 11.

³³ E. Durkheim w książce *Zasady metody socjologicznej* pisal: „Pierwszą i najbardziej podstawową zasadą jest rozpatrywać fakty społeczne jak rzeczy”. Z kolei M. Weber w pracy *Wirtschaft und Gesellschaft* zauważa: „zarówno dla socjologii w jej obecnym rozumieniu, jak i dla historii, przedmiotem poznania jest kompleks subiektywnych treści działania”. Za: P.L. Berger, T. Luckmann, op.cit., s. 47. Por. także: Z. Bauman, *Socjologia*, Poznań 1996.

³⁴ P.L. Berger, T. Luckmann, op.cit., s. 87.

³⁵ Ibidem, s. 104–105.

introspekcji – piszą Berger i Luckmann. Aby je zrozumieć, osoba musi wyjść »na zewnątrz siebie« i poznawać je podobnie, jak to czyni z przyrodą, traktując zewnętrzną rzeczywistość społeczną jako świat obiektywny.

Zrozumienie wytworzonego przez człowieka świata społecznego wymaga jednak odmiennego sposobu badania, aniżeli w przypadku świata przyrody. Tworzeniu świata społecznego towarzyszą bowiem określone mechanizmy społeczne. Obiektywna rzeczywistość społeczna, jak ją określają Berger i Luckmann, nie tylko *jest*, ale *ustawicznie się wydarza* – za pośrednictwem instytucjonalizacji i uprawnocnienia. Z jednej strony – świat społeczny jest czymś zewnętrznym, względnie trwałym, a – z drugiej – jest przemieniany w procesie internalizacji w rzeczywistość subiektywną. Decydują o tym dwa procesy: socjalizacji pierwotnej i socjalizacji wtórnej. Środowisko subiektywne można opisać odwołując się do koncepcji „współczynnika humanistycznego”. Według niej, jest ono zawsze środowiskiem konkretnej, odczuwającej i świadomej osoby. W tym sensie jest ono również środowiskiem „niewidzialnym” – „światem” konkretnej jednostki.

Środowisko *wychowawcze* jest traktowane przez socjologów jako rodzaj środowiska społecznego. Socjologowie dążą raczej do poznania tego, co powtarzalne i typowe, abstrahując od indywidualnych doświadczeń, co podkreślał Paweł Rybicki, pisząc: „jak wszelkie pojęcia socjologiczne, tak i pojęcie środowiska w socjologii opiera się na abstrahowaniu od konkretnych zjawisk, na wydobyciu tego, co jest im wspólne lub co jest w nich podobne”³⁶. Kierując się tymi względami, Włodzimierz Więclawski stworzył w latach 70. XX wieku wartościową pozawczo – jak zauważa Mirosław J. Szymański³⁷ – klasyfikację *typowych* środowisk wychowawczych Polski³⁸.

Środowisko *wychowawcze* jest jednak na gruncie pedagogiki traktowane jako termin, którym obejmuje się znacznie szerszy zakres desygnatów, gdyż odnosi się nie tylko ludzi, stosunków społecznych itd., czyli środowiska społecznego, ale także obejmuje elementy przyrody i kultury. Florian Znaniński pisał o środowisku wychowawczym, że powstaje jako rezultat aktywności grupy społecznej, która chce przygotować jednostkę do życia w społeczeństwie³⁹. Wyodrębnił w nim relację wychowawczą, rodzinę, grupę rówieśniczą, otoczenie sąsiedzkie jako środowisko naturalne (socjalizacji pierwotnej), instytucje wychowania bezpośredniego, instytucje wychowania pośredniego.

³⁶ P. Rybicki, *Społeczeństwa miejskie*, Warszawa 1972, s. 7.

³⁷ M.J. Szymański, *Studia i szkice z socjologii edukacji*, Warszawa 2000, s. 146.

³⁸ W. Winclawski, *Typowe środowiska wychowawcze współczesnej Polski*, Warszawa 1976.

³⁹ F. Znaniński, *Socjologia wychowania...*, s. 87.

Dziecko wchodzi w istniejący świat obiektywny wypełniony ludźmi i wytworami ich aktywności. Ten świat jest już zdefiniowany przez znaczących dorosłych i jako taki stopniowo internalizowany w toku socjalizacji. Znaczący *inni* określają reguły, normy, zasady, sposoby istnienia w świecie społecznym uprawomocnionym w historycznym rozwoju. Jakże bolesne bywa rozczarowanie, piszą Berger i Luckmann, gdy przyjmowany *tout court* w procesie socjalizacji pierwotnej ów okresu dzieciństwa nie przystaje do zobiektywizowanej rzeczywistości społecznej internalizowanej w socjalizacji wtórnej. Między obiektywnym i subiektywnym światem społecznym, uwewnętrznianym w procesie socjalizacji przez rozwijającą się osobę, zachodzi dialektyczny związek. Określony jest przez czas i miejsce oraz funkcjonuje głównie na dwa sposoby: jako obiektywny świat materialny (kultury bytu i społecznej) i kultury symbolicznej oraz świat subiektywny (wewnętrzny, psychiczny, właściwy określonej osobie). Czas i przestrzeń relatywizują świat obiektywny do określonego kontekstu kulturowego; mają także wpływ na subiektywizację obiektywnej rzeczywistości. Te dwie realności nabierają jednak innego znaczenia w społeczeństwie informacyjnym, gdy interakcjom towarzyszy świadomość, że przestrzeń życia wydarza się bez bezpośredniej styczności fizycznej i psychicznej z innymi ludźmi, mianowicie za pośrednictwem elektronicznych urządzeń technicznych. „Środowisko wychowawcze, piszą Anna Przeclawska i Wiesław Theiss⁴⁰, wykracza poza klasyczne instytucje edukacyjne i opiekuńcze oraz poza wymiar środowiska lokalnego. Zwraca się ku środowisku »niewidzialnemu« – pograniczom epok, kultur, wartości”. *Przestrzeń wychowania* zapełniana zostaje treściami przekazywanymi za pośrednictwem telewizji, Internetu, prasy, upowszechnianymi także w postaci nagrań na płytach elektronicznych. Jeśli dodamy do tego telefonię komórkową, to rozumiemy, że współczesny wychowanek funkcjonuje w rzeczywistości *wirtualnej*, której doświadcza i która przemawia do niego niezwykle sugestywnie oddziałując na psychikę i sprawiając, że „...świat fikcji, który się w ten sposób tworzy, staje się światem bardziej realnym niż rzeczywistość”⁴¹. Ta rzeczywistość ma charakterystyczną cechę – istnieje dzięki elektronicznym środkom przekazywania informacji, staje się w ten sposób podstawą *społeczeństwa wiedzy*. Problem oddziaływania informacji, będących źródłem nowych wiadomości i przeżyć, jest na tyle ważny, że całokształt zagadnień poruszanych w tym kontekście Leon Leja nazwał kiedyś *pedagogiką filmową*⁴², a współcześnie mówi się

⁴⁰ A. Przeclawska, W. Theiss, *Pedagogika społeczna: nowe zadania i szanse* [w:] *Pedagogika społeczna. Kręgi poszukiwań*, A. Przeclawska (red.), Warszawa 1996, s. 23.

⁴¹ Ibidem, s. 22.

⁴² L. Leja, *Pedagogika filmowa*, „Oświata Dorosłych” 1966, nr 7.

o kulturze medialnej, symbolicznej czy społeczeństwie informacyjnym⁴³. Powstanie i rozwój społeczeństwa informacyjnego ma wiele skutków społecznych, do których można zaliczyć nowy typ środowiska wychowawczego – środowisko informacyjne, wirtualne czy medialne. Nazwa na określenie tej kategorii środowiska wychowawczego, nie dającego się zaklasyfikować do żadnego z wyróżnionych w literaturze naukowej, pozostaje wciąż sprawą otwartą.

W kontekście rozważań nad rolą informacji przekazywanych za pośrednictwem środków elektronicznych, pojawia się problem *świata niewidzialnego* i to nie tylko w sensie, jaki nadawała mu Radlińska (sił społecznych, ludzkiego potencjału, wartości, wzorów zachowań i norm), ale w znaczeniu subiektywnej, wewnętrznie kreowanej i przeżywanej rzeczywistości. O środowisku *niewidzialnym* Radlińska pisała, że wychowanek wynosi je z domu (niesie w sobie, ma) bez względu na to, gdzie jest jego obecne miejsce zamieszkania. Stawia to teoretyka i praktyka (wychowawcę-nauczyciela) wobec całkowicie nowego paradygmatu badawczego i działania pedagogicznego. *Świat fikcji* jest jakąś odmianą obiektywnej rzeczywistości, ponieważ jest w subiektywny sposób kreowany. Jest to otoczenie, jak pisze Stanisław Kawula⁴⁴, charakteryzujące się wielością kanałów informacyjnych, przedstawiające się nie tylko jako środowisko bio-socjo-kulturowe, ale jako system informacji docierających za pośrednictwem techniki elektronicznej, a więc jako świat już przez kogoś zdefiniowany, jakby powiedzieli Bergman i Luckmann. Społeczny aspekt temu środowisku nadaje nie tylko fakt, że został on wykreowany przez *znaczących innych*, ale również skutek świadomego działania pedagoga i w wyniku świadomej percepcji informacji. W tym sensie charakter *społeczny* środowiska wychowawczemu nadaje podmiotowo traktowane *działanie wychowawcze*⁴⁵.

Z analizy wybranych poglądów socjologicznych można wyprowadzić wnioski, że społeczeństwo, przez procesy: eksternalizacji, obiektywizacji i internalizacji, kontroli i uprawomocnienia tworzy możliwość kształtowania w umyśle wychowanka *subiektywnego świata*. Działanie pedagogiczne, wpisane w ten proces, sprawia jednak, że obok zewnętrznych elementów obiektywnego świata fizycznego (otoczenia), obok świata subiektywnego, trzecim rodzajem środowiska wychowawczego staje się *środowisko wychowujące*.

⁴³ Zob. B. Szacka, *Wprowadzenie do socjologii*, Warszawa 2003, s. 103–104.

⁴⁴ S. Kawula, *Dyskurs wokół przedmiotu pedagogiki społecznej*, „Pedagogika Społeczna” 2006, nr 3, s. 7.

⁴⁵ Zob. na temat działania wychowawczego [w:] E. Marynowicz-Hetka, *Pedagogika społeczna*, Warszawa 2006. Także: W. Sroczyński, *Wychowanie czy praca pedagogiczna w środowisku* [w:] ibidem, *Kategoria środowiska w pedagogice społecznej (szkice z pedagogiki społecznej)*, Warszawa 2007.

4. Pojęcie środowiska wychowawczego w literaturze pedagogicznej: lokalne a globalne ujęcie

Wydaje się, że pojęcie środowiska w sensie interesującym teoretyka i pedagoga-praktyka zostało najtrafniej zdefiniowane na gruncie pedagogiki społecznej i bliższej jej socjologii wychowania. Analiza literatury przedmiotu w perspektywie historycznej pozwala sformułować syntetyzujący pogląd, że w koncepcjach klasyków funkcjonowały następujące teorie. Heleny Radlińskiej teoria pracy społecznej w środowisku życia, Aleksandra Kamińskiego teoria pracy wychowawczej w środowisku pozaszkolnym, Ryszarda Wroczyńskiego koncepcja interakcjonizmu i integracyjnej funkcji szkoły, Stanisława Kowalskiego teoria funkcjonowania systemu wychowawczego.

Helena Radlińska definiowała środowisko jako zespół (1) *warunków* bytowych i (2) *czynników* kształtujących osobowość⁴⁶. Na strukturę środowiska wychowawczego, w ujęciu Radlińskiej, składały się *warunki* życia i rozwojowe oraz elementy przyrody, stosunki społeczne oraz *wytwory* ducha ludzkiego, jak wierzenia, nauka, literatura, sztuka, przeżycia psychiczne⁴⁷. Traktowane były jako *czynniki* wpływające na osobowość i ją kształtujące. Można inaczej sklasyfikować je jako elementy: A) świata materialnego, B) świata symbolicznego lub inaczej a) świat obiektywny i b) subiektywny (niewidzialny). Definicja Autorki wykracza poza socjologiczne rozumienie środowiska wychowawczego, jako działania *grup społecznych* zmierzających do przygotowania jednostki na „pełnoprawnego członka społeczeństwa”, jak to określał Znaniecki. Autorka zawarła w definicji środowiska wychowawczego także problem aktywności własnej wychowanka, który jest podmiotem procesu wychowania. Zaznaczała, że jednostka nie jest bierna wobec środowiska, w którym żyje, co oznacza, że nie ulega bezwiednie wpływom docierających do niej bodźców, ale może sama kształtować (kreować, dobierać, selekcjonować) zarówno bodźce, których źródłem jest przyroda, kultura, społeczeństwo, jak i tworzyć korzystne dla rozwoju warunki życia. Definiowała środowisko jako całościowy splot elementów i czynników oddziałujących na osobowość wychowanka, podkreślając, co oczywiste z pedagogicznego punktu widzenia, rolę wychowawcy, nauczyciela, opiekuna w procesie wspomaganiania *wzrostu, wrastania* i *wprowadzania* wychowanka w system wartości. Całościowy punkt widzenia widoczny jest w użyciu zwrotu *środowisko życia*, który jest obecnie stosowany przez wielu teoretyków pedagogiki społecznej. Można więc powiedzieć, nieco poszerzając pogląd Radlińskiej, że już na

⁴⁶ H. Radlińska, *Pedagogika społeczna*, Wrocław 1961, s. 361.

⁴⁷ Eadem, *Stosunek wychowawcy do środowiska społecznego...*, s. 29–30.

owe czasy postrzegała ona potrzebę *globalnego* i *dynamicznego* ujmowania zjawisk wychowawczych. Ten punkt ujmowania środowiska wychowawczego – w kategoriach zmiany społecznej – cechuje wielu współczesnych teoretyków pedagogiki społecznej.

Aleksander Kamiński rozumiał pedagogikę społeczną dwojako: 1) jako nurt teoretyczny w pedagogice ogólnej, którego przedstawiciele skupiali się na badaniu uwarunkowań procesu wychowania i 2) jako naukę szczegółową badającą procesy dokonywania zmian w osobowości wychowanków za pośrednictwem czynników środowiskowych. Akcentuje społeczny charakter środowiska, gdy pisze, że tworzą je „osoby, grupy społeczne i instytucje pełniące zadania wychowawcze”. Społeczny charakter przejawia się przede wszystkim w pracy ukierunkowanej na ulepszenie środowiska⁴⁸, ale także w podkreślaniu *działania* wychowawczego. Zauważyć można, że termin *działanie* łączy koncepcje Znanieckiego, Radlińskiej i Kamińskiego, a uwzględniając kolejne teorie, dodać, że właśnie działanie czy (jak pisała Radlińska) *praca* wychowawczo-społeczna leży u podstaw współczesnych koncepcji środowiska wychowawczego⁴⁹.

Podobnie Ryszard Wroczyński określał środowisko jako zespół czynników warunkujących i współwyznaczających procesy rozwojowe człowieka.⁵⁰ Jego koncepcja środowiska wychowawczego opierała się na przesłankach teorii behawioralnej. Procesu wpływu bodźców zewnętrznych nie można jednak ujmować w koncepcji reaktywnej; jednostka nie tyle reaguje, co wchodzi w relacje z własnym otoczeniem. Teoria Wroczyńskiego opiera się na założeniu, że relacja człowieka ze środowiskiem ma charakter interakcyjny i dynamiczny. Podobnie jak Radlińska, Kamiński przyjął również założenie, że środowisko to system bodźców wpływających na osobowość wychowanka. Biorąc pod uwagę rodzaje oddziałujących na wychowanka bodźców, wyróżnił środowisko przyrodnicze, społeczne i kulturowe. *Środowisko wychowawcze* określił jako składniki otaczającej wychowanka struktury, które oddziałując jako system bodźców przyrodniczych, społecznych i kulturowych, wywołują określone reakcje psychiczne. *Otoczenie* jest – zdaniem Autora – strukturą szerszą od środowiska wychowawczego, istniejącą niezależnie od woli wychowanka, bez względu na to, czy jest trwała czy zmienna, czy stanowi źródło bodźców rozwojowych, czy nie. Ma więc charakter obiektywnej rzeczywistości, jak można by powiedzieć trawestując słowa Bergera i Luckmanna.

⁴⁸ A. Kamiński, *Studia i szkice pedagogiczne*, Warszawa 1978, s. 79.

⁴⁹ Por. stanowiska teoretyczne S. Kawuli i E. Marynowicz-Hetki.

⁵⁰ R. Wroczyński, *Pedagogika społeczna*, Warszawa 1985, s. 76.

Stanisław Kowalski z kolei przyjął za Florianem Znanieckim socjologiczną definicję środowiska wychowawczego, który tenże określił je jako „odrębne środowisko społeczne, które grupa wytwarza dla osobnika mającego zostać członkiem po odpowiednim przygotowaniu”⁵¹. *System wychowawczy* jest w Autora teorii także podstawową kategorią poznawczą, stosowaną do analizy wychowania jako procesu społecznego, zachodzącego w całym społeczeństwie, jak i w lokalnych środowiskach. W skład systemu wychowawczego wchodzi: 1) ogólnokrajowy system oświaty, 2) lokalny system wychowawczy, 3) system wychowania konkretnej instytucji edukacyjnej (np. szkoły). Autor w realnym systemie wychowania środowiskowego wyróżnił trzy typy układów: 1) elementy wychowania *naturalnego*, jak rodzina, sąsiedztwo, grupy nieformalne, 2) instytucje wychowania bezpośredniego, 3) instytucje wychowania pośredniego. Ważną rolę w teorii wymienionego Autora pełni kategoria *wpływu wychowawczego*. Wyróżnił w wychowującym społeczeństwie cztery rodzaje wpływów: 1) systemu instytucji wychowawczych, 2) uznawanych społecznie wartości, 3) interakcji społecznych, 4) wpływy negatywnie oddziałujące na osobowość, czyli będące w istocie rzeczy barierami na drodze rozwoju osoby wychowanka.

Szeroką definicją środowiska wychowawczego posługują się zatem nie tylko socjolodzy i psychologowie, ale także pedagodzy. Ci ostatni zwłaszcza wówczas, gdy odnoszą ten termin do oddziaływania rozmaitych środowisk wychowawczych w toku socjalizacji pierwotnej, jak rodzina, mała grupa społeczna i socjalizacji wtórnej. Wyróżniają z tego punktu widzenia:

- a) instytucje wychowania bezpośredniego – żłobek, przedszkole, szkoła, placówki pozaszkolne;
- b) instytucje wychowania pośredniego – zakład pracy, służba zdrowia, instytucje kultury, środków masowego przekazu informacji;
- c) środki komunikacji społecznej.

Środowisko wychowawcze, pisze Anna Przeclawska, tworzą nie tylko instytucje wychowawcze, edukacyjne, opiekuńcze, kulturalno-oświatowe, ale także duże zbiorowości, małe grupy społeczne, wspólnoty, kultura stosunków międzyludzkich i świat symboli kulturowych, w których człowiek żyje⁵². Jest tu więc zwarta sugestia, aby środowisko wychowawcze analizować w skali mikro- i mezospołecznej (np. rodzina, kręgi przyjacielskie i sąsiedzkie, małe grupy), ale i makrospołecznej (w kategoriach zmieniającego się globalnego świata). Z drugiej strony podkreśla

⁵¹ F. Znaniecki, *Socjologia wychowania...*, s. 87.

⁵² A. Przeclawska, *Wychowanie jako spotkanie [w:] Relacje między ludźmi jako przedmiot badań pedagogicznych*, A. Przeclawska (red.), Warszawa 1993, s. 17.

świadomą, planową działalność wychowawcy, który „... jest organizatorem środowiska wychowawczego, jest w pewnym sensie odpowiedzialny za to, aby stworzyło ono jak najlepsze możliwości kształtowania przez wychowanka swego systemu wartości”⁵³.

W pedagogice społecznej istnieją więc orientacje kładące nacisk na zmiany społeczne jako podstawę definiowania środowiska⁵⁴. Środowisko nie jest już ograniczone do rodziny, kręgu znajomych czy lokalnej społeczności. Anna Przeclawska i Wiesław Theiss⁵⁵ wskazują na następujące zmiany społeczne, które muszą uwzględniać teoretycy pedagogiki w badaniach środowiska wychowawczego: a) globalizacja, b) zmiany w środowisku przyrodniczym, c) rozwój środków masowego komunikowania. Zwłaszcza upowszechnienie *multimediów* wpływać będzie na procesy postrzegania i kształtowania społecznej rzeczywistości.

Procesy modernizacji i ich wpływ na teorie środowiska wychowawczego stanowią także przedmiot zainteresowań Andrzeja Radziejwicz-Winnickiego⁵⁶. Autor pisze: „Teoria wychowania, koncepcja kreowania idealnych środowisk wychowawczych, teoria oświaty, dorosłych, teoria pracy socjalnej, teorie zachowań opiekuńczych i pomocowych i wielu innych muszą zarazem stanowić część ogólnej teorii rozwoju społecznego”⁵⁷. W tym kontekście pedagogika społeczna występuje jako interaktywna teoria kształtowania współczesnych środowisk wychowawczych w procesie modernizacji⁵⁸.

Tadeusz Pilch⁵⁹ oraz Tadeusz Frąckowiak⁶⁰ analizują środowisko z punktu widzenia pedagogiki i socjologii wychowania jako krytycznych nauk o społeczeństwie. W tym aspekcie zmiany społeczne, lokalne i globalne, stanowią ważne odniesienie analizowania i oceny procesów marginalizacji środowisk wychowawczych⁶¹.

⁵³ Ibidem, s. 18.

⁵⁴ A. Przeclawska, *Pedagogika społeczna – tradycyjne odniesienie...* [w:] *Pedagogika społeczna jako dyscyplina akademicka*, E. Marynowicz-Hetka, J. Piekarski, E. Cyrańska (red.), Łódź–Warszawa 1998, s. 100–101.

⁵⁵ *Pedagogika społeczna: nowe zadania i szanse*, [w:] *Pedagogika społeczna. Kręgi poszukiwań*, A. Przeclawska (red.), Warszawa 1996.

⁵⁶ A. Radziejwicz-Winnicki, *Modernizacja niedostrzegalnych obszarów rodzimej edukacji*, Katowice 1995; idem: *Modernizacja środowisk wychowawczych w procesie zmiany społecznej* [w:] *Pedagogika społeczna jako dyscyplina...*

⁵⁷ Ibidem, s. 106.

⁵⁸ Ibidem, s. 108.

⁵⁹ T. Pilch, *Bezrobocie – nowa kwestia społeczna* [w:] *Pedagogika społeczna...*

⁶⁰ T. Frąckowiak, *Pedagogika społeczna jako teoria środowiska życia i wychowania człowieka. Próba postawienia problemu* [w:] *Pedagogika jako dyscyplina...*, s. 123–132.

⁶¹ Por. S. Kawula, *Człowiek w relacjach socjopedagogicznych*, Toruń 2004; także: *Działanie społeczne w pracy socjalnej na progu XXI wieku*, E. Kantowicz, A. Olubiński (red.), Toruń 2003.

Stanisław Kawula⁶² także podziela pogląd innych autorów, że środowisko wychowawcze ulega przeobrażeniom pod względem treści i zakresu w wyniku zmiany społecznej. Decydują o tym, zdaniem Autora, następujące czynniki:

- a) postęp, jaki dokonuje się w naukach społecznych;
- b) przeobrażenia społeczne zapoczątkowane zmianą ustroju politycznego w Polsce po 1989 roku;
- c) przeobrażenia globalne w świecie.

Autor pisze, że w środowisku wychowawczym można wyróżnić następujące komponenty: 1) instytucje edukacyjne i wychowawcze, 2) wartości i stosunki społeczne, 3) sferę dewiacji i patologii, w czym zauważyć można pewne nawiązanie do Kowalskiego teorii środowiska wychowawczego⁶³. Według tej teorii, środowisko wychowawcze, bazując na koncepcji Floriana Znanieckiego, Jana Szczepańskiego i Stanisława Kowalskiego, jest tworzone przez *społeczeństwo wychowujące*. „Z tych też względów coraz większego znaczenia nabiera – w ramach teorii środowiska wychowawczego – koncepcja wychowującego społeczeństwa, według której ostateczne efekty wychowawcze są wypadkową zarówno celowych i planowych oddziaływań, jak i działalności spontanicznej, naturalnej, która powoduje także określone zmiany w osobowości osób uczestniczących w różnorodnych czynnościach życiowych”⁶⁴.

Stanisława Kawuli teoria środowiska wychowawczego opiera się na założeniu o potrzebie integrowania oddziaływań wychowawczych, a także uwzględnia zasadę holizmu poznawczego i praktycznego. W zgodzie z zasadą holizmu mają być badane i organizowane różnorodne oddziaływania środowiskowe, a zadaniem pedagoga (praktyka) jest te różnorodne wpływy integrować w procesie wychowania. W tym kontekście pedagogika społeczna jest analizowana jako *teoria działania w środowisku*. Autor zmierza do tworzenia teorii środowiska na różnym poziomie ogólności: od pracy pedagogicznej w środowisku, przez środowisko wychowawcze, pedagogikę środowiskową, do ogólnej teorii środowiska. Autor przedstawia relacje między podstawowymi kategoriami poznawczymi w postaci koncentrycznych kół-pól symbolizujących sfery badania i działania. Skierowane są one na tworzenie środowiska wychowawczego. Można powiedzieć, że pedagogika środowiskowa to w węższym rozumieniu *teoria poznania i działania w środowisku*.

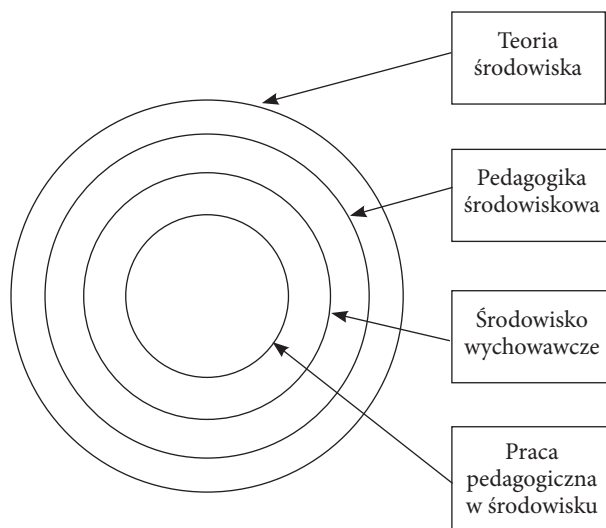
---

⁶² *Pedagogika społeczna wobec wyzwań współczesności* [w:] *Pedagogika społeczna jako dyscyplina...*, s. 118.

⁶³ S. Kawula, *Dyskurs wokół przedmiotu...*, s. 8.

⁶⁴ *Pedagogika społeczna*, S. Kawula (red.), Toruń 2001, s. 15.

Ilustruje te relacje poniższy schemat:

Rysunek: Kręgi dociekań badawczych pedagogów społecznych wg Stanisława Kawuli. Za: W. Sroczyński, *Pedagogika środowiskowa...*, s. 11.

Interesującą z metodologicznego punktu widzenia *metodę teoretyzowania* o środowisku wychowawczym przedstawił Jerzy Modrzewski⁶⁵. Według Autora, polega ona na: a) objaśnianiu genezy, kontekstu i funkcji, b) kwalifikacji do jakiejś struktury aksjologicznej czy stratyfikacyjnej, oraz c) oddziaływaniu na tę strukturę. Diagnoza środowiska wychowawczego stanowi poważny problem metodologiczny, ponieważ nie bardzo wiadomo, jakie przesłanki teoretyczne brać pod uwagę dokonując typologizacji i oceny. Gdyby przyjąć, pisze Autor, za kryterium *ład cywilizacyjny*, to można wyróżnić: 1) ład przetrwania, 2) ład reprodukcji, 3) ład rozwoju, 4) ład ekspansji. Środowisko wychowawcze (socjalizacyjne) może być opisywane w kilku wymiarach:

- „– podmiotowym, jednostkowym, indywidualnym,
- kategoriałnym, rodzajowym,
- grupowym, zespołowym,

⁶⁵ J. Modrzewski, *Problem szans i zagrożeń socjalizacyjnych dzieci i młodzieży w wymiarze społeczeństwa globalnego środowiska lokalnego* [w:] T. Frąckowiak, P. Mosiek, A. Radziejewicz-Winnicki, *Społeczne procesy modernizacyjne w środowisku lokalnym średniego miasta (doświadczenia i propozycje)*, Rawicz–Leszno 2005, s. 76.

- środowiskowym, w sensie ułożonych geograficznie organicznych całości społecznych, zintegrowanych wzajemnie podzielanymi więziami, kształtującymi się na gruncie podobnych bądź tych samych wartości, których respektowanie podlega naocznej kontroli (bezpośredniej)⁶⁶.

Podsumowując powiedzmy, że analiza literatury naukowej z zakresu pedagogiki społecznej upoważnia do sformułowania wniosku, iż środowisko wychowawcze definiowane było (i jest) przede wszystkim jako obszar bodźców oddziałujących na osobowość wychowanka. Przedmiotem badań w tym kontekście były i są *wpływy wychowawcze*. Wydaje się, że pedagogice społecznej zorientowanej na działanie w środowisku bliższa metodologicznie jest węższa definicja środowiska wychowawczego. Zasygnalizować można byłoby zatem teoretyczną propozycję *kreowania środowiska wychowującego*⁶⁷. Przyjmując ją, należałoby wskazać na założenie, że wychowanie jest przede wszystkim świadome, celowe, ukierunkowane, umotywowane, kontrolowane, zorganizowane, a więc ma cechy działania prospołecznego⁶⁸. Jest to praca pedagogiczna w środowisku życia wychowanka, zmierzająca do poprawy warunków rozwoju (ulepszanie, kreowanie środowiska wychowawczego) – z jednej strony, a z drugiej – do *wspomagania* starań osoby zmierzającej do przekraczania kolejnych faz własnego rozwoju psychofizycznego lub wychodzenia z ograniczeń, w jakich się znalazła (jak to się traktuje w teorii pracy socjalnej). To stwarza teoretyczne przesłanki do typologii⁶⁹, która podkreślałaby – z jednej strony – kręgi życiowe człowieka, jak obiektywną przestrzeń (*otoczenie*), środowisko przez niego kreowane (*wychowujące*), człowiek jako świat (*środowisko subiektywne*), a z drugiej strony respektowała etyczną zasadę harmonijnego rozwoju osobowości wychowanka i jego własnej w tym procesie roli przez regulowanie właściwych interakcji z otoczeniem.

Ludzkie środowisko wychowawcze, złożone z elementów przyrodniczych, społecznych i kulturowych mogłoby zatem teoretycznie przedstawiać się następująco:

Środowisko wychowawcze

Otoczenie	Środowisko wychowujące	Środowisko subiektywne
------------------	-------------------------------	-------------------------------

⁶⁶ Ibidem.

⁶⁷ Zob. W. Sroczyński, *Pedagogika środowiskowa...*, ibidem, *Kategoria środowiska...*

⁶⁸ Zob. E. Marynowicz-Hetka, *Pedagogika społeczna. Podręcznik akademicki*, t. 1, Warszawa 2006.

⁶⁹ Zob. W. Sroczyński, *Otoczenie – człowiek – środowisko z punktu widzenia pracy pedagogicznej*, [w:] ibidem, *Kategoria środowiska w pedagogice społecznej...*

Tak skonstruowany model teoretyczny sugeruje możliwość potraktowania jako osobnego przedmiotu analiz naukowych, każdego z wyłonionych elementów struktury środowiska wychowawczego.

LITERATURA:

- Bell P.A., Greene Th.C., Fisher J.D., Baum A., *Psychologia środowiskowa*, Gdańsk 2004.
- Berger P.L., Luckmann T., *Spółeczne tworzenie rzeczywistości*, Warszawa 1983.
- Borowicz K., *Środowisko geograficzne*, Olsztyn 1995.
- Brody N., Crowley M.J., *Wpływ środowiska (i genów) na osobowość i inteligencję* [w:] *Geny i środowisko a zachowanie*, W. Oniszczenko (red.), Warszawa 2002.
- Człowiek jako podmiot życia społecznego*, X. Gliszczyńska (red.), Wrocław 1983.
- Dołęga J.M., *Znaczenie podstaw moralnych społeczeństwa we wdrażaniu zrównoważonego rozwoju* [w:] *Edukacja środowiskowa wzmocnieniem zrównoważonego rozwoju*, D. Cichy (red.), Warszawa 2005.
- Działanie społeczne w pracy socjalnej na progu XXI wieku*, E. Kantowicz, A. Olubiński (red.), Toruń 2003.
- Erikson E., *Childhood and Society*, New York 1963.
- Frąckowiak T., *Pedagogika społeczna jako teoria środowiska życia i wychowania człowieka. Próba postawienia problemu* [w:] *Pedagogika jako dyscyplina akademicka. Stan i perspektywy*, Łódź–Warszawa 1998.
- Jasicki B., Wolański N., *Rozwój ontogenetyczny a formowanie się gatunku homo sapiens jako funkcja zmian przystosowawczych do środowiska* [w:] *Czynniki rozwoju człowieka*, N. Wolański (red.), Warszawa 1983.
- Kawula S., *Istota i zakres diagnostyki pedagogicznej środowiska* [w:] *Pedagogika społeczna. Dokonania – aktualność – perspektywy*, S. Kawula (red.), Toruń 2001.
- Kawula S., *Człowiek w relacjach socjopedagogicznych*, Toruń 2004.
- Kawula S., *Dyskurs wokół przedmiotu pedagogiki społecznej*, „Pedagogika Społeczna” 2006, nr 1.
- Kawula S., *Pedagogika społeczna i jej wyzwania na początku XXI w.* [w:] *Pedagogika społeczna*, t. 2, E. Marynowicz-Hetka (red.), Warszawa 2007.
- Karwowska-Struczyk M., *Nisze ekologiczne a rozwój dziecka*, Warszawa 2000.
- Klucze dydaktyczne do rozpoznawania wybranych elementów środowiska przyrodniczo-kulturowego Polski*, S. Piskorz (red.), Kraków 2004.
- Kozłowski S., *Deklaracja z Rio w sprawie środowiska i rozwoju początkiem ery poprzemysłowej*, „Pedagogika Pracy”, nr 22.
- Leja L., *Pedagogika filmowa*, „Oświata Dorosłych” 1966, nr 7.

- MacIver R., *The Society. Its Structure and Changes*, New York 1931.
- Mackowski J., *Ochrona środowiska: prawo i zrównoważony rozwój*, Warszawa 2003.
- Marynowicz-Hetka E., *Pedagogika społeczna*, t. 1, Warszawa 2006.
- Modrzewski J., *Problem szans i zagrożeń socjalizacyjnych dzieci i młodzieży w wymiarze społeczeństwa globalnego środowiska lokalnego* [w:] T. Frąckowiak, P. Mosiek, A. Radziewicz-Winnicki, *Społeczne procesy modernizacyjne w środowisku lokalnym średniego miasta (doświadczenia i propozycje)*, Rawicz–Leszno 2005.
- Petrusewicz K., *Osobnik, populacja, gatunek*, Warszawa 1978.
- Przećławska A., *Wychowanie jako spotkanie* [w:] *Relacje między ludźmi jako przedmiot badań pedagogicznych*, A. Przećławska (red.), Warszawa 1993.
- Przećławska A., *Przeźrzeń życia człowieka. Między perspektywą mikro a makro* [w:] *Pedagogika społeczna. Pytania o XXI wiek*, A. Przećławska, W. Theiss (red.), Warszawa 1999.
- Przećławska A., *Pedagogika społeczna: nowe zadania i szanse* [w:] *Pedagogika społeczna. Kręgi poszukiwań*, A. Przećławska (red.), Warszawa 1996.
- Radlińska H., *Stosunek wychowawcy do środowiska społecznego*, Warszawa 1935.
- Radlińska H., *Pedagogika społeczna*, Wrocław 1961.
- Radziewicz-Winnicki A., *Modernizacja niedostrzegalnych obszarów rodzimej edukacji*, Katowice 1995;
- Radziewicz-Winnicki A., *Modernizacja środowisk wychowawczych w procesie zmiany społecznej* [w:] *Pedagogika społeczna jako dyscyplina akademicka. Stan i perspektywy*, E. Marynowicz-Hetka, J. Piekarski, E. Cyrańska (red.), Łódź–Warszawa 1998.
- Reykowski J., *Motywacja, postawy prospołeczne a osobowość*, Warszawa 1986.
- Rybicki P., *Społeczeństwa miejskie*, Warszawa 1972.
- Spencer H., *O wychowaniu umysłowym, moralnym i fizycznym*, Warszawa 1960.
- Sroczyński W., *Rozwój kompetencji społecznych w ciągu całego życia – osoba na linii życia*, „Zarządzanie i Edukacja” 2003, nr 4.
- Sroczyński W., *Pedagogika środowiskowa*, Warszawa 2006.
- Sroczyński W., *Kategoria środowiska w pedagogice społecznej. Szkice z pedagogiki społecznej*, Warszawa 2007.
- Szacka B., *Wprowadzenie do socjologii*, Warszawa 2003.
- Szczepański J., *Socjologia. Rozwój problematyki i metod*, Warszawa 1969.
- Szczepański J., *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1972.
- Szczurkiewicz T., *Rasa, środowisko, rodzina*, Warszawa 1938.
- Szymański M.J., *Studia i szkice z socjologii edukacji*, Warszawa 2000.
- Tomaszewski T., *Człowiek i otoczenie* [w:] *Psychologia*, T. Tomaszewski (red.), Warszawa 1975.
- Turowski J., *Socjologia. Wielkie struktury społeczne*, Lublin 1994
- Tyszkowa M., *Aktywność dzieci i młodzieży*, Warszawa 1977.

Winclawski W., *Typowe środowiska wychowawcze współczesnej Polski*, Warszawa 1976.

Witkowski L., *Rozwój i tożsamość w cyklu życia. Studium koncepcji Erika E. Eriksona*, Toruń 1988.

Wódcz K., *Praca socjalna w środowisku zamieszkania*, Katowice 1998.

Zimbardo Ph., *Psychologia i życie*, Warszawa 1999.

SUMMARY

In this article, the author presents the theoretical problem of the educational environment, placing it in the background of natural science, psychology and sociology. The objective is to present some thoughts on the category of the educational environment and on the research methods in the theory of social pedagogy. This analysis is to show, that the educational environment is analyzed in objective way (the surroundings), subjective way and as the area of intentional pedagogic work.